УДК 94(477)1092

Княгиня Ольга Романівна як репрезентант чернігівської школи книжності при дворі Володимира Васильковича

Стаття містить аналіз родинних зв'язків волинської княгині Ольги Романівни та видатних представників чернігівської книжності XIII століття, гіпотези щодо участі Ольги Романівни в діяльності Волинського книжкового центру другої половини XIII століття.

Ключові слова: *XIII століття, Володимир Василькович, Ольга Романівна, Михайло Чернігівський, Євфросинія Суздальська, літопис, література, книжкова справа.*

Двір волинського князя Володимира Васильковича як один із основних культурних центрів Східної Європи другої половини XIII століття став об'єктом детального дослідження протягом останнього десятиліття. Зокрема, правничі аспекти розглядалися в роботах Сергія Панишка [21]. Діяльності княжого скрипторію та його продукції присвячена ґрунтовна стаття Я. Запаска "Скрипторій князя Володимира Васильковича" [10]. Інші елементи книжкової культури Волині доби Володимира Васильковича розглядалися у статтях С. Синюка [25—27]. Навіть медики, спираючись на детальний літописний опис останніх місяців земного життя князя (і часом сприймаючи його надто буквально), спробували встановити смертельне захворювання князя [1]. Про Володимира Васильковича як засновника міста Любомля Волинської області неодноразово писав волинський краєзнавець Олександр Остап'юк [19].

Новий етап висвітлення українськими науковцями життя та історичної ролі Володимира Васильковича розпочався 2008 року із виходом у світ монографії Петра Кралюка "Філософ на троні" [14] (журнальний варіант, книгою монографія вийшла наступного року). П. Кралюк першим серед науковців подає розгорнуту біографію волинського князя, супроводжуючи її детальним коментарем, який дає читачеві, навіть не до кінця обізнаному в тонкощах східноєвропейського середньовіччя, змогу визначити місце трудів і досягнень Володимира Васильковича як в ряду сучасних йому явищ політики, економіки та культури, так і в історичній перспективі. Цінною видається нам думка про Володимира Васильковича як "воспреємника філософського світогляду і книжної культури Київської Русі" [14, с. 52] та ідейного протопласта волинських княжих родів XVI—XVII століть — меценатів української культури [14, с. 84]. У кінцевому підсумку автор робить висновок: "…в особі Володимира Васильковича маємо дійсно цікаву і недостатньо поціновану фігуру в нашій історії" [14, с. 84]. Інший твір П. Кралюка "Віднайдення Раю" [13] за жанровим означенням — книга художня, проте написана з опорою на солідну наукову основу, що дає вагомі підстави віднести її до науково-популярних. У центрі оповіді — князь Володимир Василькович, волинський осередок книжності та культурна атмосфера, у якій народився один із найвизначніших творів нашої давньої історіографії — "Галицько-Волинський літопис".

Однак поглиблене вивчення цього феномену вітчизняної культури ставить нові питання. Одне з них — взаємозв'язки двору Володимира Васильковича з іншими культурними осередками. Про вплив візантійської книжності на роботу Володимирового скрипторію писав Яким Запаско [10]. Запозичення здобутків волинських книжників новгородцями відображене в роботі Н. Ільїної [11]. Натомість не висвітленим, але вельми цікавим залишається питання взаємозв'язків волинського культурного осередку із чернігівською школою книжності. Останню при дворі Володимира Васильковича репрезентувала його дружина Ольга Романівна.

Отже, *завдання* пропонованої статті — окреслити на підставі свідчень історичних джерел та аналізу родинних зв'язків волинської княгині Ольги Романівни із видатними представниками чернігівської книжності XIII століття її роль і місце у діяльності волинського книжкового центру другої половини XIII століття.

Протягом XII—XIII століть взаємини чернігівських Ольговичів та волинських Мономаховичів складались непросто. Дід Ольги Романівни — князь Михайло Всеволодович Чернігівський розміняв життя на безуспішні змагання з Романом Мстиславичем та Данилом Романовичем то за київський стіл для себе, то за галицький — для сина Ростислава. Короткі миті тріумфу оберталися на принижені блукання втікача. Від конкурентів у боротьбі за Київ утікав до Галичини. Від Батиєвого нашестя — аж у Сілезію. Та й там, у місті Сєрадз, якісь місцеві рицарі пограбували його, убивши при цьому онучку. Навіть сват, угорський король, "не дав йому честі" [16, с. 400], коли Михайло приїхав просити притулку.

Мабуть, так і залишився б відомим лише у вузьких колах істориків-медієвістів як невдатний суперник Ярослава Владимирського та Данила Галицького, якби не яскравий завершальний акорд життя.

1246 року багато руських князів здійснили візити до хана Батия. Хто "неволею татарською", а хто — не без власного інтересу. Практичний політик Данило Романович пошанував поганські звичаї монголів: "поклонився він за обичаєм їх" [16, с. 405], пив з Батиєм чорний кумис. За словами видатного медієвіста Л. Махновця, "вважалося, що хто вип'є кумису — перестає бути християнином" [16, с. 405]. Не дивно, що Батий схвалив таку поведінку галицького князя: "Ти вже наш, татарин" і зберіг за Данилом галицькі княжіння. Не ухилився від монгольських звичаїв і Ярослав Суздальський.

Натомість Михайло Чернігівський не піддався ні ворожим погрозам, ні вмовлянням та обіцянкам земляків: "Не хочу бути християнином по імені, а робити як поганин!" [17, с. 184]. За свідченням літопису, Михайло погодився вклонитися хану, як своєму сюзеренові, але відмовився кланятись поганським тотемам. "Батий тоді, як той розлючений звір, роз'ярився, повелів заколоти князя Михайла і заколений був він беззаконним Доманом, путивльцем нечестивим, і з ним заколений був боярин його Федір. Так мученицьки постраждали вони і дістали обидва вінець од Христа Бога" [16, с. 401]. Кров'ю своєю ствердивши, що Божий сенс життя важливіший за саме життя, загинув святий Михайло Чернігівський — знавець і шанувальник книги і книжності.

Житіє його дочки Феодулії (у чернецтві — Євфросинія Суздальська) вказує, що саме батько учив дочку, яка "пізнала всі книги Вергілійскі і Витійскі, свідуща була в книгах Аскілопових и Галенових, Арістотелевих, і Омирових, і Платонових..." [26, с. 39—40]. Ще одним учителем при чернігівському княжому дворі був боярин Федір, якого сама Феодулія у пізнішому листі до батька називала "філософом

© Синюк С., 2012

із філософів". На думку дослідників, друга дочка чернігівського князя — Марія Михайлівна — отримала в сім'ї таку саму освіту, як і Феодулія. У січні 1227 року Марію видали заміж за Василька Костянтиновича Ростовського. Літопис говорить про нього: "Красень обличчям, з очами світлими і прямими, він був хоробрий, добрий серцем і ласкавий з боярами. Хто служив йому, їв його хліб і пив воду з його чаші — той не міг забути його, не міг бути слугою другого князя!" [22, с. 468]. 1238 року князь Василько Ростовський своєю відвагою викликав захват навіть у монголів. Батий наказав неодмінно узяти його живим. На Василька накинули аркан і стягли з коня. Татари запропонували йому службу у себе. Василько відмовився і був убитий. Літописи зберегли передсмертну молитву князя: "Спаси чада моя Бориса и Гліба и отця мого, єпископа Кирила і жону мою" [22, с. 467]. Тіло князя привезли додому і поховали в соборі Ростова. 1246 року Марія пережила ще одне випробування — загибель батька. Михайла Чернігівського і боярина його Федора супроводжував і син Марії Борис Ростовський, який і оповів подробиці загибелі діда.

На думку Н. Пушкарьової, незабаром за участю Марії Михайлівни було складено "Житіє" Михайла Чернігівського [22, с. 467]. Історія життя і смерті в Орді могутнього і гордого руського князя вразила Русь. Це "Житіє" було, мабуть, не єдиним літературним твором княгині Марії. Коли після розгрому Батиєм Володимира-на-Клязьмі у 1238 році центр літописання північно-східної Русі перемістився до вцілілого Ростова, воно велося під безпосереднім наглядом ростовської княгині. На думку про пряму причетність Марії Михайлівни до літописних ростовських зводів наводять наполегливі згадування її імені в тексті літопису та докладний опис походу на Калку, в якому брав активну участь її чоловік. При цьому звертає на себе увагу досить емоційно виражена радість з приводу того, що князь Василько не дійшов до річки і не потерпів поразки. Прояв такого почуття для літописця-ченця, або воїна, видається недоречним. Але стає цілком зрозумілим, якщо це пише дружина князя. На сторінках ростовських літописів велике місце відведено відтворенню портрета Василька Костянтиновича. Місцями текст перетворюється на панегірик йому: князю, "з достатком" умілому, "хороброму паче міри", розумному, чесному ("правда ж і істина з ним ходили"). З гіркотою описані смерть князя Василька у битві на Ситі, взяття ординською раттю рідного для Марії Чернігова, а під 1246 рік — мученицька смерть батька княгині. Завдяки Марії ім'я Михайла Всеволодовича стало в літописі символом мужності [24, с. 41—42]. До цієї прикметної риси ми ще повернемось. "Літописанням Мар'ї Ростовської" називав цей фрагмент літопису і Д. Лихачов [15, с. 286].

Інтерес до книги й книжності передався й іншим нащадкам святого князя. Його онучка Кунгута Ростиславівна (бл. 1245—9.09.1285, дружина чеського короля Пржемислава Другого) шанується в Чехії як одна із перших чеських поетес [8, с. 119]. Цілком обґрунтовано можна припускати, що книжність, принаймні церковна, була в пошані і в Брянському відгалуженні цього роду. Адже і син Михайла — Роман Брянський — мав отримати освіту не гіршу, ніж сестри Феодулія та Марія. Не буде великою натяжкою припустити, що значною мірою саме "читанням книжним" було сформоване рішення Романового сина Олега відмовитись від мирської влади, передати княжий стіл молодшому брату і прийняти чернечий постриг (згодом канонізований православною церквою).

Але найближче пов'язаною із давньоукраїнською книжністю виявилась дочка Романа Михайловича Ольга. У другій половині липня 1263 року її віддали заміж за волинського княжича Володимира Васильковича. Цей шлюб став знаковою подією в історії вітчизняної культури. Знайшли одне одного внучка святого-книжника Михайла Чернігівського, племінниця авторки житія та літопису Марії Михайлівни, кузина чеської поетеси Кунгути Ростиславівни та прямий нащадок князів-книжників Володимира Мономаха та Ізяслава Мстиславича, "книжник великий і філософ, якого ото не було в усій землі і після нього не буде" [18, с. 442]. Подружжя Володимира Васильковича та Ольги Романівни стало не тільки поєднанням двох особистостей, а й точкою дотику двох книжних культур Русі — західної (волинської) та східної (чернігівської).

Непересічна жінка вірно виконала шлюбну присягу, розділивши із судженим щастя й біди, здоров'я і недугу. Красномовне, хоч і недооцінене свідчення містять приписки до "Кормчої книги" 1286 року, відомі за копіями пізніших століть. В Арадському списку "Кормчої" приписка звучить так: "В літо 1286 списаний був сей монаканон (правильно — "номоканон" — С.С.) боголюбивим князем володимирським, сином Васильковим, онуком Романовим і боголюбивою княгинею його Ольгою Романівною. Амінь, кажучи, кінець. Богу нашому слава на віки вічні. Амінь. Пишемо ми ці книги, а господин наш поїхав до Ногая, а госпожа наша зостала у Володимирі" [20, с. 109]. У Харківському списку майже аналогічний текст супроводжується продовженням: "…бо через недугу змучилась вельми. Через те не можна було їй супроводжувати його" [20, с. 109—110]. Тобто ситуація, коли Ольга не супроводжує свого чоловіка, настільки виняткова для волинських книжників, що вони шукають їй спеціального пояснення!

Не менш прикметно, що перша поява Ольги Романівни в літописі — це саме ретельний опис шлюбної церемонії... в Брянську! Та й потім її батько Роман Михайлович згадується в літописі значно частіше, ніж того вимагав його реальний вплив на волинські справи. Натомість, починаючи з 1261 року, з Волинського літопису начисто зникає шанобливе ставлення до Данила Галицького і його нащадків. Автор тексту 1259—1290 років із легкістю і безпосередністю свіжої людини руйнує усталені авторитети, покінчивши з надмірним вихваленням Данила і приниженням Василька. У деяких місцях літописного тексту додаток "і брат його Василько" з'являється після кожного згадування князя Данила з настільки впертою регулярністю, що складає враження зумисної пізнішої дописки. Кілька разів ненав'язливо, але іронічно автор акцентує на дефіциті у Данила Романовича як дипломатичних здібностей, так і… особистої мужності. Чого вартий хоча б опис його поведінки під час вторгнення на Волинь темника Бурундая [16, с. 424]! Складається враження, що на пергаментних сторінках відбувся посмертний реванш книжників чернігівської школи за прижиттєві поразки Михайла Всеволодовича. Більше того — неприязнь до Данила переноситься і на його нащадків — Лева та Юрія. Але відступає перед захопленням життям і мудрістю їхнього кузена, володаря Волині.

Основним історичним джерелом про князювання Володимира Васильковича є частина "Галицько-Волинського літопису", яка розповідає про події 1270—1288 років, — "Повість про Володимира Васильковича". Ця назва не є оригінальною, але досить часто вживається в науковому обігу (інший її варіант — "Літопис Володимира Васильковича"). В Іпатському списку 1425 року, за яким найчастіше цитується Галицько-Волинський літопис, її текст займає сторінки 578—610 [16], у Хлєбніковському списку (вживається також назва "Острозький список") — міститься на сторінках

735—779 [29]. Ширшому колу зацікавлених текст пам'ятки доступний завдяки публікаціям: у львівському коментованому виданні А. Петрушевича 1871 року [2] та другому томі "Полного собрания русских летописей" 1908 року [23], в українських перекладах з Іпатського списку Т. Коструби (1936) [6] та Л. Махновця (1989 та 1994) [16; 5], російському перекладі О. Лихачової (1981) [3]. Хлєбніковський (Острозький) варіант "Галицько-Волинського літопису" двічі виходив в оригіналі — у виданні Українського наукового інституту Гарвардського університету (1990) [28] та у коментованому виданні за редакцією М. Котляра (2002) [4].

У науковій літературі точаться тривалі суперечки з приводу того, хто саме міг би бути автором "Повісті". М. Грушевський припускав, що цю частину літопису створив княжий писець Ходорець (Федорець) [8, с. 184]. А. Генсьорський заперечував авторство Федорця і висловлював упевненість у тому, що автор "був саме духовною особою а ще скоріше — монахом", мотивуючи це тим, що в аналізованому тексті частіше від попередніх фрагментів літопису цитується Святе Письмо, недужий князь порівнюється із біблійним Іовом, а при перерахунку заслуг князя основний наголос робиться на його милості до чернечої братії [7, с. 53]. В. Пашуто вважав автором цього фрагмента літопису володимирського єпископа Євсигнія [21, с. 109—129]. В. Єрьомін, заперечуючи усі перераховані гіпотези, припустив, що автором усього Волинського літопису був "чоловік начитаний, освоєний в практиці і традиціях літописної справи — вочевидь місцевий монах чи священик" [9, с. 183]. Утім, переконаність більшості названих дослідників у тому, що "Повість про Володимира Васильковича" неодмінно мусила б належати перу особи, наділеної духовним саном, може бути поставлена під сумнів. Світогляд секуляризованої епохи неодноразово шкодив правильному сприйняттю доби середньовіччя. Адже в той час християнство було не стільки релігією, нехай і пануючою, скільки способом життя. Миряни були такою ж частиною церкви, як і священики, тож їх начитаність у книгах Святого Письма могла бути ніскільки не меншою. Хрестоматійний приклад — "Повчання дітям" князя Володимира Мономаха, щедро насичене цитатами із церковної літератури.

Отже, значно більшою мірою особливими прикметами автора "Повісті про хворобу і смерть Володимира Васильковича" можемо вважати його високу обізнаність з теорією і практикою тогочасної книжності та дивовижну близькість автора до самого князя, ставлення до нього, яке мало назвати просто теплим. Як доказ, зацитуємо уривок з характеристикою князя: "Сей же благовірний князь Володимир на зріст був високий, у плечах великий, з лиця гарний, волосся мав жовте, кучеряве. Бороду стриг. І руки мав гарні і ноги. Голос же в нього був низький і нижня губа дебела. Говорив він ясно з книг, тому що був філософ великий. І ловець він був умілий і хоробрий. Був він кроткий, смиренний, незлобивий, справедливий, не загребущий, не лживий, злодійство ненавидів. А пиття не пив хмільного зроду. Приязнь же мав до всіх, а особливо ж до братів своїх, у хресному цілуванні стояв він по всій правді істинній, нелицемірній і страху Божого сповнений" [16, с. 444]. Надмірність власних почуттів, яка проривається через ковані ґрати канону середньовічної епітафії (чого варте тільки "руки мав гарні і ноги"), не має аналогів у вітчизняному літописанні. Єдина пряма аналогія (порівняймо вже цитоване "правда ж і істина з ним ходили" ростовського літопису та "стояв він по всій правді істинній, нелицемірній" волинського) — панегірик князю Василькові Ростовському, створений, як ми пам'ятаємо, рідною тіткою Ольги Романівни.

Ця аналогія змушує звернути пильну увагу на текст "Повісті про хворобу і смерть Володимира Васильковича" з точки зору встановлення її автора. Чи не найбільше доказів збирається на користь авторства саме Ольги Романівни. На сторінках "Повісті про Володимира Васильковича" кілька разів бачимо літописця в таких місцях і ситуаціях, куди сторонній людині доступу не було. Так, описуючи заснування города Каменця, автор розповідає, як князь знаходить підтвердження свого задуму, читаючи у своєму покої уривок з пророка Осії у Книзі пророків [16, с. 429]. У грудні 1287 року, вимучений хворобою, князь залишає столицю під опікою боярства і єпископа Марка, а сам виїздить до Любомля в супроводі жони і найближчих слуг. Літописець супроводжує князя у цій поїздці [16, с. 437]. Більше того, він занотовує навіть розмову Володимира і його дружини Ольги Романівни про княжий заповіт, вочевидь не призначену для чужих вух [16, с. 438]. У жовтні 1288 року князь Володимир просить Ольгу Романівну провести переговори віч-на-віч із польським послом Яртаком — і в літописному тексті цитується ця розмова [16, с. 441]! Надзвичайно детально описані останні дні і смерть князя в Любомлі 10 грудня 1288 року. Нагадаю, уся еліта князівства залишилася у Володимирі-Волинському, з князем були тільки двірські слуги і… княгиня Ольга Романівна [16, с. 444]. І ще один доказ — уміщений у "Повісті…" список книг Володимира Васильковича став визначною бібліографічною і книгознавчою пам'яткою книжкової культури України доби Високого Середньовіччя. Характерними особливостями документа стали розуміння бібліографом подвійної природи книги, важливості відображення в описі як її матеріальних характеристик, так й інформаційного змісту та досконала для свого часу техніка опису книг, яка, крім використання зони назви, передбачала включення до бібліографічного опису інших елементів, зокрема — зони вихідних даних, зони примітки тощо. Створені автором списку анотації до книг не мають аналогів у середньовічній бібліографії Східної Європи [27, с. 38]. Створити такий документ могла тільки людина, вихована в атмосфері книжності і книги, яка знає вартість культурних скарбів. Княгиня Ольга повністю відповідає цим характеристикам. З цього ж списку дістаємо відомість, що одне з найкоштовніших Євангелій, переписане у власному скрипторії, Володимир Василькович надіслав до Чернігівського кафедрального собору. Цей жест варто розцінити як подяку чернігівській школі книжності за її вихованку, яка стала сподвижницею у праці на ниві культури.

Детально описані на останніх сторінках літопису і внутрішні переживання княгині, котра "не могла заспокоїтися" [16, с. 445], поки ієрархи не дали наказу відкрити княжу труну. З'ясувалося, що тіло Володимира Васильковича збереглося нетлінним. До речі, нетліність мощей у середньовічній православній традиції — неодмінна передумова наступної канонізації. Для волинського літописання більш притаманне уславлення князів як воїнів, полководців чи державних діячів. Натомість для представниці чернігівської династії після канонізації Михайла Всеволодовича (яка швидше за все відбулась наприкінці XIII століття) "прагнення до святості", яким оточила Ольга Романівна пам'ять про покійного чоловіка, цілком закономірне. Додатковим підтвердженням нашої версії може бути доля Ольги Романівни по смерті чоловіка. Літописних даних про це не маємо. Проте завісу над таємницею подальшого життя та місця останнього упокоєння Ольги Романівни може відсунути легенда, записана білоруськими краєзнавцями. В околицях Кобрина є пагорб з назвою "Вольгина могила". Як аргументовано припускає Ю. Барисюк — саме там і похована Ольга Романівна [12, с. 27—29].

За заповітом Володимира Васильковича, вдова отримала у володіння ряд сіл і місто Кобрин. Зі значною ймовірністю можна припустити, що саме до Кобрина Ольга Романівна і перебралася близько 1290 року. Проте саме вона або її придворні книжники зберегли контроль над літописом. Чи принаймні над тією його редакцією, яка збереглась до нашого часу. Якимись іншими чинниками важко пояснити переривання життєпису Володимирового наступника Мстислава Даниловича на перших місяцях його княжіння. Останні рядки літопису — записи про смерті пінського і степанського князів — звучать як донесені здалека звістки. А потрапити до літопису княгині Ольги вони змогли саме тому, що Степанське і Пінське князівства були розташовані недалеко від Кобрина. Крім того, поява об'ємного літописного зведення не вписується в загальну тенденцію еволюції літературної та історіографічної думки галицько-волинського регіону XII—XIII століть. Ще від часів Ізяслава Мстиславича основним жанром у цьому регіоні стає лаконічна воїнська (дружинницька) повість, яка оповідає про одну подію або сюжетно і причинно-наслідково пов'язаний ланцюжок подій. А, проте, знаємо ми ці твори завдяки кодексу, який Михайло Грушевський охарактеризував як "…волинську компіляцію, що прийнятим звичаєм зветься Іпатською літописсю… Вона була зладжена, очевидно, на Волині, десь в останній четвертині XIII в." [8, с. 486]. Варто припустити, що принаймні концепція цього кодексу належала людині, вихованій в іншій книжній традиції, для якої саме літописання, з його здатністю охоплювати великі територіальні обшири і часові простори, було звичною жанровою формою.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що в особі Ольги Романівни волинська книжкова культура княжої доби отримала одного з найактивніших діячів, а принесені княгинею на Волинь традиції чернігівської школи книжності у взаємодії з місцевою традицією та соціальними реаліями другої половини XIII століття надали нової якості творам волинської книжності, серед яких вирізняється Волинська компіляція, відома в Іпатському та Хлєбниковському (Острозькому) списках.

Список використаної літератури

1. *Андрощук Ф.* Се же бысть вторы Иевъ: болезнь князя Владимира Васильковича и ее библейские параллели / Ф. Андрощук, А. Чельстрем // Ruthenica. — 2007. — № 6. — С. 242—258.
2. *Волынско-Галицкая* летопись, составленная с концом XIII века / издал и объяснил В. С. Петрушевич. — Львов, 1871.
3. *Галицко-Волынская* летопись / [пер. Ольга Лихачева] // Памятники литературы Древней Руси XIII века / сост. и ред.: Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. — М., 1981. — Т. 5. — С. 236—425.
4. *Галицько-Волинський* літопис / [за ред. М. Ф. Котляра]. — К. : Наук. думка, 2002. — С. 7—29.
5. *Галицько-Волинський* літопис / [пер. Л. Махновця]. — Львів : Червона калина, 1994. — 256 с.
6. *Галицько-Волинський* літопис / пер. Теофіль Коструба. — Т. 1—2. — Львів : Вид-во І. Тиктора, 1936.
7. *Генсьорський А.* Галицько-Волинський літопис / А. Генсьорський — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 112 с.
8. *Грушевський М.* Історія української літератури. Т 3. / М. Грушевський. — К. : Либідь, 1993. — 285 с.
9. *Ерёмин И.* Литература Древней Руси: источники и характеристики / И. Еремин. — М. ; Л. : Наука, 1966. — 264 с.
10. *Запаско Я.* Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича / Я. Запаско // Записки НТШ. — 1995. — № 123. — С. 123—128.
11. *Ильина Т.* Декоративное оформление древнерусских книг / Т. Ильина. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. — 176 с.
12. *Кобрынскі* раён [Кобринский район] / рэд.-уклад. Л. Р. Казлоў ; рэдкал.: Г. К. Кісялёў [і ін.]. — Менск : БЕЛТА, 2002. — 623 с.
13. *Кралюк П.* Віднайдення раю / П. Кралюк // Новий апокриф / П. Кралюк. — Рівне, 2008. — С. 125—255.
14. *Кралюк П.* Філософ на троні / П. Кралюк // Волинь. — 2008. — № 10. — С. 59—126.
15. *Лихачев Д. С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. — 256 с.
16. *Літопис* Руський / [пер. з давньорус. Л. Махновця ; відп. ред. О. Мишанич]. — К. : Дніпро, 1989. — XVI, 591 с.
17. *Матвєєва Н.* Святі і свята України / Н. Матвєєва, А. Голобородько. — К. : Укр. центр духов. культури, 1995. — 240 с.
18. *Молитва* Кунгути / пер. В. Кобилюха // Дзвін. — 2005. — № 11. — С. 119—120.
19. *Остап'юк О.* З історії Георгіївської церкви м. Любомля / О. Остап'юк // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть : матеріали VII Міжнар. наук. конф. з волин. іконопису / [ред. група: А. Силюк та ін.]. — Луцьк, 2000. — С. 23—25.
20. *Панишко С.* До питання про поїздку Володимира Васильковича в Орду у 1286 році / С. Панишко // Волинська книга : наук. зб. — Вип. 1. — 2005. — С. 109—113.
21. *Пашуто В.* Очерки истории Галицко-Волынской Руси / В. Пашуто ; АН СССР, Ин-т истории. — М. : Изд-во АН СССР, 1950. — 330 с.
22. *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Постоянною историко-археографическою комиссиею АН СССР. Т. 1 : Лаврентьевская летопись. — Л. : Изд-во АН СССР, 1929. — 935 с.
23. *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою археографическою комиссиею. Т. 2 : Ипатьевская летопись. — М. : Тип. М. А. Александрова, 1908. — XVI, 938, 87 с.
24. *Пушкарева Н.* Женщины Древней Руси / Н. Пушкарева. — М. : Наука, 1989. — 286 с.
25. *Синюк С.* Бібліотека Волинського Князя Володимира Васильковича / Сергій Синюк // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 1. — С. 35—37.
26. *Синюк С.* Волинський князь Володимир Василькович і книжкова культура Волині XIII століття / С. Синюк // Житомиру — 1125 : [матеріали Всеукр. наук.-краєзнав. конф., присвяч. 1125-річчю заснування міста Житомира (6—8 жовт. 2009 року, м. Житомир) / голов. ред М. Ю. Костриця. — Житомир, 2009. — С. 129—133.
27. *Синюк С.* Літописний список книг князя Володимира Васильковича як один з перших в Україні бібліографічних документів / Сергій Синюк // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 1. — С. 36—38
28. *The* old rus' kievan and galician-volhynian chronicles : the Ostroz'kyj (Khlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Ccodices. — Harvard : University Press, 1990. — 391 p. — (Harvard library of early ukrainian literature ; vol. 8).

Статья содержит анализ родственных связей волынской княгини Ольги Романовны и выдающихся представителей черниговской книжности XIII века, гипотезы относительно участия Ольги Романовны в деятельности Волынского книжного центра второй половины XIII века.

The article contains an analysis of relationship princess Olga Romanivna of Volyn and Chernigov booklore representatives of the XIII century, hypotheses regarding the participation of Olga Romanova in the center of the Volyn portrait of the second half of XIII century

Сергій Синюк,
аспірант Рівненського державного гуманітарного університету

Надійшла в редакцію 21 січня 2011 року